

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КРЕАТИВНОСТІ З КОГНІТИВНИМИ ТА ОСОБИСТІСНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ СТУДЕНТІВ

У статті подано теоретичний аналіз проблеми взаємозв'язку креативності з інтелектуальними здібностями і особистісними особливостями студентів. Емпірично досліджено особливості прояву вербальної та невербальної креативності, когнітивних стилів полезалежність–полenezалежність та імпульсивність–рефлексивність у студентів з різним рівнем інтелекту.

Ключові слова: вербальна та невербальна креативність, інтелект, когнітивні стилі, полезалежність–полenezалежність, імпульсивність–рефлексивність.

Василькевич Я. З. Особенности взаимосвязи креативности с когнитивными и личностными характеристиками студентов. В статье представлен теоретический анализ проблемы взаимосвязи креативности с интеллектуальными способностями и личностными особенностями студентов. Эмпирически исследованы особенности проявления вербальной и невербальной креативности, когнитивных стилей полезависимость–полenezависимость и импульсивность–рефлексивность у студентов с различным уровнем интеллекта.

Ключевые слова: вербальная и невербальная креативность, интеллект, когнитивные стили, полезависимость–полenezависимость, импульсивность–рефлексивность.

Vasylkevych Ya. Z. Intercommunicational Features of the Students Creativity with Cognitive and Personal Descriptions. In the article the theoretical analysis of problem of intercommunication of creativity with intellectual capabilities and personal features is given. The peculiarities of manifestation of verbal and non-verbal creativity, of cognitive styles field-dependence–field-independence and impulsivity–reflexivity for students with the different level of intellect are empirically investigated.

Key words: verbal and non-verbal creativity, intellect, cognitive styles, field-dependence–field-independence, impulsivity–reflexivity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Творчість розуміють здебільшого як створення нового. Труднощі під час визначення поняття пов'язані з відсутністю безпосередньо операціонального, психологічного наповнення творчості, вказує Д. Б. Богоявленська [2, 35]. Більшість сучасних дослідників вважають, що креативність – це здатність створювати продукт, який має новизну і при цьому відповідає своєму контексту. Таким продуктом може бути, наприклад, ідея, музичний твір, оповідання або ж реклама. За визначенням, новий

продукт є оригінальним і несподіваним, він відрізняється від того, що вже створювали раніше. Із 1980-х років у психології розвивається багатофакторний підхід до креативності. Згідно з цим підходом, креативність ґрунтується на особливому поєднанні індивідуальних факторів (розумових здібностей та особистісних рис) і факторів середовища. Виділяють також процеси, пов'язані з творчістю, які включають когнітивні стилі, що дають змогу організовувати мислення індивіда під час розв'язування задач.

Т. Любарт [5] пропонує багатофакторну теорію, згідно з якою креативність залежить від поєднання взаємодіючих когнітивних, конативних, емоційних факторів і факторів середовища. Конативні компоненти, які тлумачать як звичні або ті, що переважають, способи поведінки, розділяють на *три категорії*: 1) особистісні риси; 2) когнітивні стилі; 3) мотивація. Дослідження у різних сферах психологічної науки дали змогу визначити креативність як складне, багатокомпонентне психологічне явище, яке не можна відокремити від цілісної особистості людини. Таким чином, перспективною тенденцією сьогодні є пошук способів дослідження креативності як особливої психічної реальності, складного психологічного явища, встановлення зв'язків між факторами, які впливають на креативність.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Креативність як психологічний феномен є предметом спеціального вивчення у дослідженнях Дж. Гілфорда, Е. Торренса, Ф. Баррона, Дж. Рензуллі, Р. Стернберга, М. Воллаха, Н. Когана, С. Медника, Я. О. Пономарьова, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, В. М. Дружиніна, Д. Б. Богоявленської, А. М. Вороніна та ін. Питання розвитку креативних здібностей дітей і дорослих досить широко розроблене у працях Ю. З. Гільбуха, В. М. Дружиніна, Н. С. Лейтеса, В. О. Моляко, О. М. Матюшкіна, Л. Ф. Обухової, Н. В. Хазратової, Т. Любарта, Т. О. Баришевої, Н. Ф. Вишнякової, Д. В. Ушакова, І. Пуфаль-Струзик, О. І. Щербланової та ін. Проте проблема творчості та особливо феномен креативності до сьогодні ще недостатньо вивчені. Відсутні однозначно інтерпретовані поняття, феномен креативності не має єдиного пояснення та змісту, не визначена психологічна структура креативності, мало вивчені зв'язки креативності з особистісними характеристиками, не знайдені надійні способи визначення і розвитку креативності.

Мета нашого дослідження – виявити особливості співвідношення креативності з когнітивними та особистісними характеристиками

студентів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі дослідницькі **завдання**: зробити теоретичний аналіз основних підходів до визначення взаємозв'язку когнітивних і особистісних чинників у розвитку креативності; виявити та емпірично дослідити особливості прояву вербальної та невербальної креативності, когнітивних стилів полезалежність–полenezалежність і імпульсивність–рефлексивність у студентів з різним рівнем інтелекту.

Для аналізу основних підходів до визначення взаємозв'язку когнітивних і особистісних чинників у розвитку креативності використані методи теоретичного дослідження проблеми на базі вивчення наукових літературних джерел. Для виявлення впливу на креативність когнітивних і особистісних характеристик студентів використовували такі психодіагностичні методики: методика «Прогресивні матриці» Дж. Равена для визначення рівня розвитку інтелекту, тест віддалених асоціацій С. Медніка (RAT) для оцінки вербальної креативності, субтест «Завершення малюнків» із тесту творчого мислення Е. Торренса для оцінки невербальної креативності, методика «Порівняння подібних малюнків» Дж. Кагана для визначення імпульсивності–рефлексивності, методика «Включені фігури» Г. Уіткіна для вимірювання когнітивного стилю полезалежність–полenezалежність.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Серед великої кількості дослідницьких підходів до вирішення проблеми взаємозв'язку креативності з когнітивними та особистісними характеристиками умовно можна виділити два напрями досліджень.

У рамках першого напрямку вивчають взаємовідношення між інтелектом і креативністю. Дослідження зосереджені навколо питання про залежність креативності від інтелекту та зорієнтовані на вимір пізнавальних процесів у зв'язку з креативністю. Другий напрям формують дослідження особистісних і мотиваційних рис креативів для в'яснення того, чи є психологічні особливості особистості істотним аспектом креативності. Результати робіт у рамках цього напрямку переважно збігаються і показують, що висококреативним особистостям притаманні незалежність, відкритість досвіду, внутрішня мотивація, самоповага, наполегливість, енергійність.

Результати досліджень з проблеми взаємозв'язку інтелектуальних здібностей з креативністю суперечливі, іноді взаємовиключні. Виділяють *три основних підходи* до вирішення цієї проблеми. Прихиль-

ники першого визнають, що креативність – це виявлення стійких особливостей особистості та своєрідна основа її глибинної Я-концепції (Д. Б. Богоявленська, О. М. Матюшкін, А. Маслоу та ін.).

Представники другого підходу розглядають креативність лише в рамках якісно високих рівнів інтелекту як різновидність інтелектуальної поведінки (Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг, Л. Термен та ін.). Так, Г. Айзенк, опираючись на значущі кореляції між коефіцієнтом інтелекту і тестами Гілфорда на дивергентне мислення, вважає креативність компонентом загальної розумової обдарованості.

Дослідники, які працюють у рамках третього підходу, розглядають інтелект як необхідний компонент творчих здібностей (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Е. Торренс та ін.). Інтелект, включений у структуру творчих здібностей, певним чином пов'язаний з ними. Згідно з «теорією інтелектуального порогу» Е. Торренса, якщо IQ нижчий 115–120, інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, але при IQ вище 120 творчі здібності стають незалежною величиною. Відповідно, немає креативів із низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю. Порогова теорія пояснює парадокс, згідно з яким креативність та інтелектуальні здібності становлять два різних, але взаємопов'язаних явища. Сутність порогового показника полягає в тому, що на нижчих рівнях розумової діяльності креативність значною мірою залежить від рівня інтелекту. Але на певному інтелектуальному рівні ($IQ > 120$) креативність стає незалежною від інтелекту.

Е. Торренс продовжує дослідження Дж. Гілфорда, в яких також було показано, що креативність може проявитися тільки на достатньо високих рівнях інтелекту. Між коефіцієнтом інтелекту та результатами дивергентних тестів встановлено залежність певного характеру: при низькому інтелекті ніколи не виявляються високі показники дивергентного мислення, але чим вищий коефіцієнт інтелекту, тим більша ймовірність великого творчого потенціалу, хоча сам по собі високий коефіцієнт інтелекту ще не характеризує високий рівень дивергентних здібностей.

Підтверджують ці положення і дослідження Д. Б. Богоявленської, яка запропонувала якісно новий підхід до трактування та вивчення творчості. Вона подає оригінальне розуміння природи творчих здібностей в рамках процесуально-діяльнісної парадигми та екологічно валідний метод діагностики творчих можливостей суб'єкта (метод «креативного поля»). Одиницею дослідження креативності запропо-

новано вважати «інтелектуальну активність» (ІА) у вигляді інтелектуальної ініціативи як «продовження мисленнєвої діяльності за межами ситуативної заданості, і не обумовленої ні практичними потребами, ні зовнішньою або суб'єктивною негативною оцінкою роботи» [1, 22]. Інтелектуальна ініціатива операціонально визначається через показники діяльності досліджуваного в незвичній для нього ситуації гри у «циліндричні шахи» з виділенням стимульно-продуктивного, евристичного і креативного рівнів ІА. Творчі здібності автор розглядає не як особливий, самостійний вид здібностей чи окрему модальність, вони характерні для будь-якого виду праці. Креативність – це здатність не просто виконувати будь-яку діяльність на вищому рівні, але й перетворювати і розвивати її, здатність до ситуативно нестимульованої продуктивної діяльності.

Отже, не особлива специфічна здібність, а позиція суб'єкта діяльності визначає можливість творчих досягнень, вважає Д. Б. Богоявленська. Своєрідним фундаментом інтелектуальної активності є розумові здібності, які визначають ширину і глибину пізнавального процесу, але проявляються не безпосередньо, а переломлюючись через мотиваційну структуру особистості. Високі показники інтелектуальної активності завжди передбачають і високо розвинуті загальні розумові здібності, проте самі по собі високі показники цих здібностей не можуть гарантувати високого розвитку інтелектуальної креативності. Творчість як готовність до пізнання за межами вимог заданої ситуації, тобто як здатність до розвитку діяльності, не можна пояснити лише властивостями інтелекту, оскільки вона є властивістю цілісної особистості в єдності її пізнавальних і мотиваційно-афективних особливостей. Д. Б. Богоявленська розглядає кореляцію інтелектуальної активності та загальних розумових здібностей як зіставлення «цілого» і «частини» на відміну від тестологічних досліджень, де співвідносяться рівнозначні інтелектуальні та творчі здібності або ж креативність розглядають як верхній етап інтелекту.

М. С. Лейтес [4] розуміє творчі здібності не як прояв рівня інтелекту, а як особливу сторону розумових здібностей та особистості в цілому, як індивідуальну своєрідність. Визначення творчої обдарованості через знаходження коефіцієнта інтелекту (IQ) не достатньо для виявлення рівня обдарованості. Більше того, надзвичайно високий IQ (170 і вище) у дитини не сприяє розвитку творчо продуктивної особистості.

М. О. Холодна [7] вважає креативність одним із типів інтелектуальних здібностей, що полягає у здатності породжувати велику кількість оригінальних ідей у нерегламентованих умовах діяльності. Креативність у вузькому значенні слова – це дивергентне мислення (операції дивергентної продуктивності за Дж. Гілфордом), особливістю якого є готовність до висунення великої кількості однаково правильних ідей щодо одного й того ж об'єкта. Основою дивергентних здібностей (показників швидкості (вільності) і оригінальності ідей в тестах вербальної та невербальної креативності) є, на думку автора, високі рівні сформованості понятійного досвіду і мимовільного інтелектуального контролю. Креативність у широкому розумінні слова М. О. Холодна трактує як творчі інтелектуальні здібності, в тому числі здатність доповнювати досвід (Ф. Баррон), породжувати оригінальні ідеї під час вирішення або постановки нових проблем (М. Воллах), усвідомлювати прогалини і протиріччя, формулювати гіпотези щодо елементів ситуації, яких не вистачає (Е. Торренс), відмовлятися від стереотипних способів мислення (Дж. Гілфорд).

Аналізуючи проблему співвідношення конвергентних (нормативних) і дивергентних (творчих) здібностей, М. А. Холодна підкреслює, що ні їхнє протиставлення, ні ототожнення не є правомірним. Якщо низький рівень розвитку конвергентних здібностей означає, що креативність неможлива, то високий рівень не гарантує високої креативності, хоча найвищі показники креативності демонструють досліджувані з максимальним значенням IQ. Робота високопродуктивного інтелекту передбачає одночасну участь і конвергентної, і дивергентної складових частин. Проте пояснити міру їх включення і характер взаємодії на рівні констатуючого співставлення цих двох типів інтелектуальних здібностей неможливо.

На думку В. М. Дружиніна, поняття творчості не збігається із поняттям діяльності (творчість спонтанна, не піддається контролю свідомості, плануванню і т. д.). Творча активність детермінується творчою (внутрішньою) мотивацією, проявляється в особливих (нерегламентованих) умовах життєдіяльності. Але існують обмеження рівня її прояву: «верхнім» є рівень загального інтелекту, а «нижнім» – мінімальний рівень інтелекту, до досягнення якого креативність не проявляється.

Умовно відношення між творчою продуктивністю та інтелектом В. М. Дружинін зводить до такої нерівності:

$$IQ \text{ «діяльності»} < Cr < IQ \text{ «індивіда»}.$$

Відповідно до цього відношення, вказує автор, про «інтелектуальний поріг» йтися не може. Інтелект індивіда є «верхнім обмежувачем», найвищим рівнем потенційних творчих досягнень. Наскільки використовує індивід дані йому природою можливості, залежить від його мотивації, компетентності в обраній сфері творчості і від тих зовнішніх умов суспільства. Нижній «інтелектуальний поріг» визначається «регламентованістю» сфери, в якій індивід проявляє свою творчу активність [3, 252].

Отже, у численних дослідженнях обґрунтовується та підтверджується теза про те, що креативність може проявлятися лише за наявності високого рівня інтелектуальних здібностей. Розвиток інтелекту є своєрідною базою, що визначає прояв і розвиток креативних здібностей. Подальший механізм розвитку креативності не корелює прямо з розвитком інтелекту, а характеризується зростаючим впливом мотиваційних та особистісних компонентів.

Основою для виділення окремих груп висококреативних індивідів є і така психологічна риса, як спрямованість особистості. Тут існують дві протилежні точки зору. Прихильники першої вважають, що для досягнення висококреативного результату індивід повинен бути відкритим зовнішнім враженням, направленим наче назовні, з живим відгуком на все навколишнє, з високим енергетичним потенціалом, здатним до спілкування. Це допомагає збирати у зовнішньому світі інформацію, необхідну для отримання оригінального, неординарного результату. Прихильники другої стверджують, що тільки самозаглиблений аналіз, замкнутість, відсторонення від усього буденного, суєтного дадуть змогу досягнути того високого ступеня зосередженості, який характерний для справжнього творця. У психологічному плані ця проблема проектується на базові характеристики особистості: екстраверсію–інтроверсію, а також, відповідно, на стильові особливості пізнавальних процесів, або когнітивні стилі: полезалежність–полenezалежність, імпульсивність–рефлексивність.

Когнітивні стилі за типом сприймання (полезалежності–полenezалежності) відображають особливості вирішення перцептивних задач. Полезалежність характеризується тим, що людина орієнтується на зовнішні джерела інформації, схильна ігнорувати менш помітні риси об'єкта, який аналізується. Це створює їй певні труднощі у процесі вирішення перцептивних задач. Полenezалежність пов'язана з орієнтацією людини на внутрішні джерела інформації (знання і

досвід), тому вона зазнає меншого впливу зовнішніх орієнтирів, схильна виділяти у ситуації її суттєві, а не більш помітні риси. Це глобальна домінуюча тенденція особистості орієнтуватися під час вирішення проблеми або на інших людей (полезалежність), або на самого себе (полenezалежність). Указані стилі розглядають як прояв індивідуальності в мотиваційно-смісловій сфері.

Когнітивні стилі за типом реагування (імпульсивність–рефлексивність) характеризують індивідуальні відмінності у схильності приймати рішення швидко або повільно. У ситуації невизначеності, коли потрібно правильно обрати із декількох альтернатив, імпульсивні люди схильні реагувати швидко, висуваючи гіпотези без аналізу всіх можливих альтернатив. Для рефлексивних осіб характерний уповільнений темп реагування, вони перевіряють гіпотези, рішення приймають на основі ретельного попереднього аналізу ознак альтернативних об'єктів. Основна відмінність між полюсами імпульсивності–рефлексивності полягає в обсязі інформації, яку людина збирає до прийняття рішення: імпульсивні приймають рішення на недостатній інформаційній основі, рефлексивні ж враховують максимально повну інформацію про ситуацію.

Пізнавальні стилі, як підкреслює М. О. Холодна, є своєрідним посередником між «ментальним світом» суб'єкта і «світом реальності», забезпечуючи таку унікальну людську якість, як «індивідуальність творчого розуму» [6, 362].

У дослідженні ми спробували проаналізувати особливості вербальної та невербальної креативності і когнітивних стилів залежно від рівня інтелектуальних здібностей студентів педагогічного вузу. В обстеженні взяли участь 50 студентів педагогічного університету (факультети іноземних мов і педагогіки та психології).

Із загальної групи студентів за критерієм порога IQ виділили дві підгрупи досліджуваних: з надпороговим рівнем інтелекту ($IQ > 120$) та з «пониженою і середньою нормою» ($IQ < 110$). Середні значення показників вербальної та невербальної креативності в підгрупах з різним рівнем розвитку інтелекту наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні значення показників вербальної та невербальної креативності в підгрупах студентів з надпороговим і середнім рівнями інтелекту

рупи*	Невербальна креативність (тест Торренса)	Вербальна креативність (тест Медніка)
--------------	---	--

	гну- чість	оригі- нальність		розроб- леність		унікаль- ність	оригі- нальність	унікаль- ність	кількість відповідей
		бал	Тшк	бал	Тшк		Нор	Нун	
I	8,7	11	52	60	64	4,69	0,53	5,64	20,14
II	8,4	9,6	48	47	55	3,57	0,56	6,14	20,07

*I підгрупа – надпороговий рівень інтелекту (IQ > 120);

II підгрупа – знижена і середня норма (IQ < 110)

Згідно з даними таблиці 1, у двох підгрупах студентів з різним рівнем психометричного інтелекту значні відмінності спостерігаються тільки в характеристиках невербальної креативності за тестом Торренса: студенти з надпороговим рівнем інтелекту проявили значно вищий рівень розробленості рисунків, мають більшу кількість унікальних картинок, мають перевагу і за індексом оригінальності рисунків. Однак за тестом Медніка значних відмінностей у показниках вербальної креативності не виявлено, спостерігається навіть дещо більша кількість унікальних відповідей у студентів з IQ < 110.

За основним показником креативності – індексом оригінальності – із загальної вибірки студентів виділили дві підгрупи. До першої увійшли досліджувані, які проявили рівень креативності, вищий від середнього хоча б за однією із методик, до другої – студенти, рівень креативності яких нижчий від середнього за обома тестами. Виділені підгрупи мали однаковий рівень загального інтелекту (середній показник за тестом Равена – 51), однак відрізнялись за такими показниками когнітивного стилю полезалежність–полenezалежність: середнім часом виконання тесту (14,91 хв і 18,58 хв відповідно) і середньою кількістю помилок (3 і 4 відповідно), а також середньою величиною інтегрального показника тесту (23,22 і 26,88 відповідно). У характеристиках когнітивного темпу значних відмінностей між підгрупами з різним рівнем креативності не виявлено: загальна кількість помилок однакова – 6,8; у темпі когнітивного реагування різниці практично немає (середній час першої відповіді – 18,26 с і 17,96 с відповідно). Проте в підгрупі з низькою креативністю виявлено значно більше студентів із вираженою імпульсивністю (38 %) порівняно з підгрупою з високою креативністю (23 %).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз особливостей стильових характеристик пізнавального контролю осіб із

надпороговим рівнем інтелекту з підгрупи висококреативних студентів показав, що їм притаманні переважно поленезалежність і рефлексивність або «швидкість/точність». Проаналізувати особливості когнітивних стилів осіб із рівнем інтелекту, нижчим за норму, з підгрупи низькокреативних студентів важко через їх невелику кількість, проте всі вони належать до імпульсивних або «повільних/неточних».

Отже, ідея про пороговий ефект показників психометричного інтелекту щодо креативності підтверджується в тому сенсі, що в осіб із надпороговим значенням рівня інтелекту відмічається і високий, і низький рівень творчих здібностей. Подальший механізм розвитку креативності характеризується збільшенням впливу мотиваційних і особистісних компонентів, зокрема спрямованістю особистості, що є основою стилів пізнавального контролю.

Перспективами подальших досліджень проблеми креативності є теоретичне та емпіричне вивчення співвідношення стильових і продуктивних характеристик інтелектуальної діяльності, взаємозв'язку креативності з мотиваційно-особистісними особливостями студентів.

Список використаної літератури

1. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1983. – 173 с.
2. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 320 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2000. – 368 с. – («Мастера психологии»).
4. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия : избр. тр. / Н. С. Лейтес. – Москва ; Воронеж : МОДЕК, 1997. – 448 с.
5. Любарт Т. Психология креативности / Т. Любарт, К. Муширу, С. Торджман, Ф. Зенасни ; пер. с фр. – М. : Когито-Центр, 2009. – 215 с.
6. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
7. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с. – («Мастера психологии»).